

Օգոստոսի 1-ին հանգստի օրը
1879 թ. 16 յունիս

ԹԻՖԼԻՍԻՆԻ ՄԱՍԻՍԻ ԼՐԱԳՐԱՅԻՆ

ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ

16 յունիս 1879

... Խմբագրատեղի Մասիս լրագրող

Ա.

Ուղիղ մի շարժում ստանալու անհրաժեշտ է հարկերի մի նամակ. այս երկրորդն է Գիտնական և առևտրական հետաքրքիր են թղթակցությունները մեջ առնելով իրողությունները, քան թե երկար ու բարակ փոխադրությունները։ Վստահությամբ և ուղղակի ընկալում եմ այդ թղթակցությունները գրություն, թողնելով խոհեմ ընթերցողներին անել այն տեսակ եղբայրացություն, ինչ տեսակ ազատություններ որ կը գործեն իրողությունների նկարագրությունները։

Անգլիական գիտնական քաղաքում՝ Տիֆլիսի մեջ՝ Ռուսական լեզվի հրատարակում են երեք օրական թերթեր։ Դրանցից մինի անունն է «Տիֆլիսի վեկոնիկ» «Տիֆլիսի համալսարան»։ Այդ օրականների մեջ երկու անգամ՝ մի ամսուայ ժամանակ համալսարանում տպագրվում են մի թիվ հոդվածներ, որի բովանդակությունը այս է՝ «Թե կառավարությունը արդե՞րև «է օրենքը գնալ և բնակություն գրել» «ցել նոր նուաճած երկրներում» «այն է կարսի նահանգում, թեպետ «այդ նահանգը եղել է դադլիսյան «կայսրների պապերի և հարց հարց «բնակիչը, ուր տեղից նորա գաղթել «են Ռուսաստան։ Բայց միևնույն ժամ «մանակ կառավարությունը առաջարկ «կում է «Տուրքաթուրքի և Մալա «կաններին» որը նայելու ազգա «Ռուս են, իսկ կրոնքով մի այլ ա «դանգ, գնալ այդ գաղափար և ընտ «բել իրենանց համար հոգի, որ տեղ «որ կը հաւանին»։

Մասնավորապես ինչպե՞ս քանի տեղերից քանի մի տուն Հայերն որոնց պապերը ինչպե՞ս ստան «նի Ղարսի և Երզրումի գաղթական ներքին էին, գնացել են Ղարսի կողմերը» բնակություն տեղ ընտրելու, պատճառ որ իրենանց այժման բնակություն տեղը՝ հողը սակաւ է և չեն բաւականում նոցա դիպա կան պիտոյններին, Բայց թշուառ ներք ստիպում են եղել վերագրու նալ, որովհետեւ նոցա այն տեղից վերադառնալ են։

Հարցը այն տեղն է, որ մի երեսուն տարի ստանալու անհրաժեշտ է հարկերի նահանգում իւրաքանչիւր Հայ տանը տուել էր կառավարությունը երեսուն օրական հող, այն ինչ միևնույն նահանգում Տուրքաթուրքի և Մալաթիաներին իւրաքանչիւր տանը տուել վախճան օրական հող։ Այդ երեսուն տարուայ ընթացքում ժողովուրդը բազմացել է և առանձին տները քանակությունը աւելացել։ Հայերի ունեցած հողի տարածությունը նրա մնացել է միևնույնը, այն ինչ Մալաթիաները և Տուրքաթուրքները բաց ի այն՝ որ դարձեալ այժման նոցա արանքերի քանակությունը վախճան օրական հող ունին, — նոցա իրաւունք էլ է տրուած գնալ և նոր նուաճած տեղերը հողեր ընտրել։ Եթե չէր զարմանալ, սորա վրայ աւելացրէր և այն, որ նոցա արտոնություն է տրուվում տարւոյ տարւոյ հարկից ազատ լինելու, այն ինչ Հայերը այդ ևս չեն խնդրում և համաձայն են հարկը ևս վճարել։ Այսու ամենայնիւ — բացառական է նոցա տրուած պատասխանը։

Այս է այն տրեւոյրը որ կառավարությունը անում է Հայերին փոխանակ այն անհնարաւթեանց որ ցոյց տուեցին Հայ քաղաքացւոյն՝ Լուսի-Միլիթան, Տ. Ղուկասեան, Կաղապեան, Ալեքսանդրեան և այլք շատ այս է այն տրեւոյրը որ դրանց իւր կենսերը այն ագնիւ — մարդասեր և քաջազուն զօրապետը՝ Շուրիկովիկեան։

Բ.

Արդէն մի ամիսից աւել է, ինչ որ մեզ մօտ կալկատում հիւր է Չեր Պոլսեյի Ամբաստան Ռուսիան մարդապետ։ Սա գնացել էր Երմիլովին և կաթողիկոսից կոնդակ ստացել հանդանակությունը դրամ ժողովուրդը։ Այս վարդապետը այժմ կիւրաակէ օրերը Տիֆլիսի այս կամ այն եկեղեցիներումը քարոզ է անում և ժողովուրդին խնդրում ու յարգորում որ դրամ հաւաքեն իւր համար։ Սկզբումը լուր տարածուեցաւ, թե փառապաշտ, թեպետ Պոլսում Բերայի մեջ դպրոց ունէր, բայց այժմ դրամը ժողովում է նորա համար, որ պետք է Հայաստան տեղափոխել իւր գաղտնիք և երկրագործական գործը քի վերափոխել։ Թեպետ այդ նշանաւոր համար ժողովուրդը տալիս էր դրամ, բայց միևնույն ժամանակ իրաւացի կանխած էր յայտնում թե, երբ որ այն տեսակ հաստատ ընկերություններ կան, որպիսի են Արաբաբան, Արեւելեան, որը իւրեանց գործունէությունը ազգի համակրությունը և փոխհարկները դրամաւ են, այլ ևս ինչ նշանակություն ունին մասնաւոր մարդկանց և մասնաւոր գաղտնիքի համար հանդանակությունները վերջը խնայուեցաւ։ Երբ այդ վարդապետը իւր գաղտնի համար — այն է Բերայի մեջ եղած գաղտնի համար է հաւաքում։ . . . Յայտնի բան է հասկացող ժողովուրդը չի համակրում, թեպետ ի դուր տեղը կաշտատին օգնել վարդապետին մեծապաշտօն հողեղանակներ։

Ռուսաստանի

Խնուսի Հայ ժողովուրդն հետեւեալ բողոքագիրը մատուցած է կարանց կառավար խմբակը Հայ գիտնականի և իրողության զանազան խնդիրներին։

Վստահութեամբ բարձր կուսակալություն, Միջին ցասոր պատմական անպատեհ հոգեւորական տարածուած ստորագրած էինք լուր, բայց հիմա պատճառ կը համարեմք մեր գրեականք ու աւերակները ներկայացնել ի լուր մեծաստատ Տէրութեանդ և խնդրել մեր կենաց ու վիճակաց ապահովությունն ու բարօրությունը ի շնորհ Օսմանեան Օղոստ, բարձր ղեկած Տէրութեանդ կարողագունի։

1877 և 1878 թուականաց յանուն բարձր Տէրութեանդ տուած մեծագումար ծախքերին ոչ վճարեցաւ և ոչ ալ տուրքի կամ հարկի գէ՛ղը դրոյուեցաւ, չը դիտեմք ինչ խաղերով հակառակ Օղոստ ինքնակալութեանդ կամաց և հրամանաց։ Երկրորդ՝ չը՛կույ Գիւրտերի և կառավարությունն մինչև իսկ յետին պաշտօնեայնեքն խնարհ հարատակացը վէ՛րը գործուած աշխարհաւեր զրկանաց և սըրբապաշտութեանց տակաւին ընտրվել և պատշաճ պատուհան չը՛լալով՝ անյայտ և անօրինական մնացինք ի պաշտօնութիւն և ի յառաջագործութիւն սանձադճակ աւարտուած, մինչև ես մեր իրապատար յուսով արգարանամ ինքնակալութեանդ ամենայն մասամբ օգնութեան ապահովութիւնն ու լիութիւնը անհամար ալ նապիւ կ'ակնկալեմք։ Կը դարմանամք որ ա՛նա՛ բուն իսկ կառավարութեանց կողմէն։

* Այս խնդրանքն պէ՛տ խմայիլ Հայ գիտնականները փնտրել են։

մէջ մեզ զրկուած ամեն պաշտօնեայք ի ստաւ կը մտնան թէ, իրենք արդարեւ պիտի գործեն, բայց երբէք չը մեծեղով Տէրութեան կանոնը, կը մտնան բարձր հրամանն ու պատուէրը, որով կը գործեն, փոխանակ ամենայն հիւստատակաւ իրենց օրտակար պաշտօնը կատարելու՝ բարձի թողի ըրած, ամենայն ջանքը կ'սկսին արդիւնաւոր կաշառաւութեամբ լցունել իրենց անողորմ ու անյարգ քսակը, դիւլէ ի դիւլ, անէ ի տուն յարձակել, իշխանի, ժողովուրդը և կանայք անխորաբար գանակոծել, տան ուտեարք ի սուր հարուածել, ըստ հաճոյս բռնաբարել մեր կենեքն ու պատիւը իրենց սեպհական պարտք ու սովորութիւն եղած է, որը ունակութիւն դարձուցած են զազաւ հարստակութիւնք անասունի պէս զրկել պատուարկել և դազանաբար աղաւաղել։ Վերոյ գրեալ զրկանաց և սրբապաշտութեանց զուցակը ունիմք առձեռն յակնէ աւանդէ։

Վստա որոյ, վստահութեամբ բարձր արդարանամ Հայր և Տէր, եթէ այլ ևս պիտի դանդաղին ու ծանրաբային դապումներ և լիովին բարեօրոշման, գուցէ ամենախնարհ հպատակը մեր դառն օրհարը ընդունիմք՝ աշխարհաւեր շարժվելն զլուծելն իրեն քաջաւեր գործելով։ Արդ յօդուաւ և ի շինութիւն ինքնակալ Տէրութեանդ բարեհաճեցէ՛ք օր յառաջ հայրենի սովորական մեծաստատ հրամանադատակալ մեր ինչքն ու կենեքը, և ահա պատուհանաւորք զուրկ ընտանեցու նեղ դեպ աւարդ զլուծելն ամենակալ լուր Անդը՝ ամբողջ Խնուսի հպատակութիւնք բարձր խնամոց Տէրութեանդ գլխածի ցկեանս բարեմաղթու և օրհներգու կաղտնանելով։

Ի դիմաց Հայ հպատակացը Խնուս գաւառի

Յ. Գ. Կարսեյի Հէմալայի գաղթականք 1877 թիւ տեղի գաղթականութեան հրամանաւ Աղդայնոց զիւղերը ձմերկելն։ Իրենց տաւար, ձի, ոչխար, բուս պահեցինք կառավարութեան սակարկութեամբ։ Սակայն վերջը մեր բնակիչները չտուէ զստ ի կամ Ստուճոյ մեռած և իրենց կամօք Ռուսիայ իսկ ծախած անասնոց միայն փոխարեն երկուք առան Մանկալ պէ՛րի աշակցութեամբ, որ միայն Գարաջօպան և Գովանտուկ զիւղերն 540 ոչխար, որոյ զօրութեամբ բռնի առաւ։ ասոնց վնասուց տեղեկանալու համար կրնայ տուեալն մակարեւրել ուղղով կարելի։

(Պարագրաֆ 163)
Ի հաստատութիւն վերոգրեալ տեղեկագրոյ վաճառքի Մանկեալի վանից և առաջնորդական փոխանորդ Խնուսի 13 յուլիտ 1878 Նախը Կառնայի և Խնուս գաւառի։

Հետեւեալն ալ Խնուսի առաջնորդական փոխանորդին ստորագրութեամբ բողոքագիր մ'է, որ առաջինին հետ խմայիլ վաշային տրուած է կաշնոյ Գիւր-Առաջնորդին ձեռնամբ։

Տէր։
Խնուս գաւառի անկարեկիւր վիճակին քաղ մեկնութիւն մը տալու նպատակաւ հետեւեալ իրողութիւնք բարձր ուղարկուած ենք ինքնակալութեանդ, որով իսկ պէս հասաւ կը լինի, այն է վաշայութիւնը կաղմակերպող հետեւեալ ետամասնեայ համախորհուրդ, համասեւ և համակալմ մարմիններն բովանդակ հետեւութիւնք դիւրաւ պիտի մակարեւորին և ի յայտ գան։

Տեղւոյս գայմադամն Խալէնտէր բէյն է, որոյ սերտ խորհրդակից և ձեռնեղեց արքանեալներն են՝ Սուլի և Հասան բէյքերկու եղբայրք, և շուկայի ամեն գործող տնօրէնն է՝ Մանկալ անուն արքանեալին, որոց պալատ չեն բաղմաթիւ ձաղեր։ առաջին երկուք բոլոր զիւղերը չը՛նելով իրեն վարել ժողովրդեան դատերը կը տեսնեն և ըստ ըմաց ուզածին կը գործեն։ Գարով Գաւիին, իւր որդւոց մէկը վարչական Ատենին Գիւանապալի, միւսն երկու փեսայներովն հանդերձ իրենց բաժին ինչպէս զիւղերուն մէջ մի դատերը

կը տեսնեն։ Մարմնաւորը Ալի աղա՛ եան Ալիտ Կիլիսիին է. քեռորդին՝ Նիւֆիւս նաղորի, հօրեղայր Էստա աղան՝ Տալայի Մուսիկը. հօրեղորդին Մահմետ աղան՝ վարչութեան անդամ։ Իւր եղբայր Ամար աղան՝ գաղթիւյ Միլադին մի. մէկ հօրեղորդորդին՝ գաղթիւյ Միլադին մի, և միւս ևս նոյն դունակ։ Իւր մէկ եղբայր Թալի աղան՝ մուհաճիւր է. միւս եղբայրն Էստաֆ Կառնայի ցեղին մէջ գարձեալ մուհաճիւր. երկու հօրեղորդորդերն՝ ի Թէքման և ի Կիլիսի ևս մուհաճիւր են, և ասոնց իւրաքանչիւրին բաղմաթիւ կամակիցներուն անունները յիշել ձանձրալի է, վասն զի գաւառիս շուրջը պատող բոլոր Գիւրտ Գեղապետաց հետ ներքին կապակցութեամբ մը կապւած են փոխադարձ արքանեկութեամբ և պաշտպանութեամբ և իրենց գաղտնեաց մեծ պատուար մը կանգնած են. և այն ըստ կարգի. ահա երեք զօրաւոր խմբից տնտեսն և անասան իշխանութեանն մատնուած ժողովրդեան վիճակը ինչ կերպարանք կ'առնու. յայտնի է։

Առաջնորդական փոխանորդ 9 յունիտ 1879 Նախը Կառնայի և Խնուսի։

Ի Լ Ա Ն

Նիզամիյէ Նանը Աղիւ խտարէսի տէկիրմէնիէրի հաւաքութեան մէջ ծուտ օրուայ ֆիրուլիս օրուանադ պէ՛ք երկու պին գըլէ քէքէթ թարիխի գաւառընտան ի թիպարեն եէվմիլէ օն ալ լը պին ալթը երկու գըլէ միգտարը գաւառընտարագ վէ համանը քէքէթի տէկիրմէնիէրիէ գաւառընտարան եւ վէ թարիխի գաւառընտար Նիզամիյէ խաղինէսիին երկու պին գաղթեալ վրուչու էչեա պէհաւար բէշինաթ սուրէթթիւրնտէն մահսուպ իտիլմէք վէ էկէր միւթեհիւտ մեծիտիլ սուրէթթի վրմէք իտիլմէք թարիխի գաւառընտարընտար հիտապ վէ մահսուպ օրուանադ շարթը վէ շէրայիլթի սոյրիէր միւթեհիւրիւտիլէ պէհէր գըլէսի ալթմըլ բարայա օրարագ թալիպի էօհաթսինտէ գաւառը վէ շուկալ լը բուսինին օն պէշինէր բէշինէրիէ կիւնիւ լմէքար միւղայիտիսի պիւր գաւառը գալթիսի վէրլէրէք ֆիրուլիս օրուանադ մուգարեն գաւառընտար օրմաղլա, իշխիրապարն թալիպ օրմաղլըն եէվմիլ մէքբիւրաւ սաթթ եէտիտէ Տարի Շուրայիլ ասքէրիլէ կէլ մէլէրի իլան օրուսուր։

12 շուալթ 1879
Պապը Սէրասքէրի

Նիզամիյէ Սարաճիսանէ անպարը իլուն պիւր մէնէ դարձրնտա լուղումի օրուադճա արնմադ իւղրէ միւղայա օրուանադ իլան գըլրնան գըրդ ալ լը գալէմ տէօքմէ թաղընտարը ֆիլ յալթ մալիմէ իլէ թալիպի էօհաթսինտէ գաւառը վէ գաւառը գալթիսի տալի վէրլմիլ օրմաղլ, պու կիւն սոլ շամա գատար ուսուլու վէճիլէ երկու պէլ լմէքիլիլմէ թալիպ օրան լարին Տարի Շուրայիլ ասքէրիլէ կէլ մէլէրի։

12 շուալթ 1879
Պապը Սէրասքէրի

Նիզամիյէ Էրդաք անպարը իլուն շուրուլթ մալիմէ իլէ միւղայա իտիլէճէկի էվլէճէ իլան գըլրնան երկու էլլի պին գըլէ Սիւրի եաղրնըն իճրա իտիլէ միւղաքատարնտա պէհէր գըլէսի օն իւլ գըլէ սէքիլ փարայա թալիպի էօհաթսինտէ գաւառը վէ գաւառը գալթիսի տալի վէրլմիլ օրմաղլա ուսուլու վէճիլէ պու կիւն սոլ շամա գատար երկու պէլ լմէքիլիլմէ թալիպ օրանալըն Տարի Շուրայիլ ասքէրիլէ կէլէլէլի։

12 շուալթ 1878
Պապը Սէրասքէրի

